

ՀՆՁՍԱԿ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՍՊԱՆԵԼՈՒ ՕՐԵՆԲԸ.

Եթէ մարդկութեան մէջ միշտ եղել է մէկ «օրէնք», ամենավայրենին վայրենի օրէնքների մէջ, դա էլ այս վերջին չորս-հինգ տարւայ մէջ բոլորովին նուիրագործվել է եւրօպական տէրութիւնների կողմից: Վա՛ս սպանելու «օրէնքն» է: Եւրօպայի բոլոր տէրութիւնները, զրանց հասարակական օրգանները և զրանց մամուլը վերջին տարիներս ուրիշ ոչինչ չեն անում արդէն, եթէ ոչ ներքոններ կտրւում դահիճներին և պաշտպանում զրանց «իրաւունքը» սպանելու «օրէնքի» գործադրութեան մէջ: Սպանելու, այո, և ոչ միայն անհատներին, այլ սպանելու ամբողջ ժողովուրդներ: Մի զարմանալի համոզումով Ենդլիան սպանում է Եֆրիկայում. Խոտայիան տաք արիւնով օրինակ առնում նրանից նոյն վայրում. Ֆրանսիան Մադագասկարում իր և իր սպանածների արեան մէջ է խեղդվում. Սպանիան Ալբայի կոկորդիլոսն է բռնել. Գերմանիան և Եւստրիան այժմ կրկին սպասում են իրանց կարգին. Ռուսաստանն — անթիւ են նրա յանցանքները. Թիւրքիան — որովհետեւ այս ողորմելին էլ եւրօպական տէրութիւնների հաշիւ մէջ է դեռ — Թիւրքիան Հայաստանում հայկական արեան հեղեղներ վազեցրեց և վազեցնում է, Մակեդօնիային ջարդում, Վիւրզիններին ջանք անում խողխողել, Արէսէում ջարդերի շարքի բացման հանդէսը կատարում. . . Եւ ամենքը սպանում են ամբողջ ժողովուրդներ, մինչդեռ սրանց . . . սրանց արգելվում է մինչև անգամ ինքնապաշտպանութեան իրաւունքը: Երբէք եւրօպական տէրութիւններն այսպիսի ցինիկական կերպով, այսպիսի լրբութեամբ չեն արտայայտել ուժեղի իրաւունքը տկարի վրայ: Եթէ նրանք չունեն սպանելու իրաւունքը, նրանք ունեն սպանելու պիտի: Եւ այդքանը բաւական է նրանց ստոր բարոյականութեան համար, որպէս զի նախաջհեղեղեան վայրենիի պէս հաճոյք զգան կամ «անհրաժեշտ» գտնեն ամբողջ ժողովուրդների կորուստը՝ յանուն «եւրօպական քաղաքականութեան հաւասարակշռութեան»:

Ճիշդ է, պատմութիւնը շատ արիւն է տեսել, և, ի վերջոյ, եւրօպական բուրժուազիան դեռ չէ լրացրել իր ամբողջ պատմական դերը, այն է՝ շահախնդրական քաղաքականութեան ցանցերով

պատել ամբողջ կուսական երկիրներ՝ սրանց բընակիչներին իրանց ձեռքի տակ դուրսիք վարձընելու, քաղաքակրթելու համար, և իբրեւ միջոց այդ նպատակին հասնելու՝ գործածելով մարդկային ընդունակութիւններից ամենավայրենին ու ամենաահաւորը — սպանութիւնը: Ճիշդ է նոյնպէս, որ իր գերիշխանութիւնը համաշխարհային դարձնելու համար եւրօպական բուրժուազիան դեռ չէ յաղեցել, ինչպէս հարեցոյց դիւնից, տկարների արեան ծարաւից: Մարդկութիւնը պատմութեան մէջ յաջորդաբար եղել է խստասիրտ, խեղացնոր, տգէտ, կոյր, վայրենի, անյադ, պաղարիւն, հարբեցած՝ սպանելու գործի մէջ, որը նոյնպէս յաջորդաբար արել է պոյութեան համար, կրօնքի ու պաշտամունքի քօղի տակ, մարդակերութեան սովորութեամբ, չմբռնելով մարդու ապրելու իրաւունքը և այլն: Եւ սակայն երբէք, երբէք մարդկութեան մէջ այնքան չեն պոռացել յանուն ապրելու իրաւունքի, յանուն այդ իրաւունքի սրբութեան, որքան եւրօպական բուրժուազիան է այդ արել: Սակայն երբէք, երբէք մարդկութեան մէջ՝ դրա հետ միասին բսպանելու գործում այնքան հիպօկրիտութիւն (կեղծաւորութիւն) չէ տեսնվել, այնքան արհամարհանք չէ եղել դէպի մարդկային կեանքի սրբութիւնը, որքան ունեն և ցոյց են տալիս այժմ եւրօպական բուրժուազիան և սրանց տէրութիւնները, որոնք առաջինների հըռ, կոյր ծառան են և նրանց կեղծաւոր վայրենութեան գործադրողները:

Եւ դժբախտութիւններն են մեզ պաշարում Արէսէի խնդրի վերջին երկշաբաթեայ վիճակի առիթով: Ինչպէս անցեալ տարի հայերիս նկատմամբ, այսօր էլ կրէտացիների նկատմամբ եւրօպական տէրութիւններն ամեն ջանք գործ են գնում կրէտացիներին խանդարել, արգելել ինքնապաշտպան լինել անգամ, մինչդեռ նրանց «ջանքերը» նոյն խիղճաւորական ձեւական կերպի տակ դէթ՝ հաղիւ են նկատվում Թիւրքիայի հըրէշային ընթացքի ու ոճրագործութիւնների առաջն առնելու համար: Վա՛ս նախկին վայրենութիւնն է: Վա՛ս աւելի վատ է, քան այդ: Վա՛ս վայրենութիւնն է՝ նրբացած, քաղաքակրթված, բազմահնար, խաբէբայ, դիմախաւոր, աներես, որը ջանք է անում սպանել, միշտ պահելով սակայն անշահախնդրի

կամ պաշտպանի մի ձև ու կերպարանք: Վա՛ վայրենիի դաշոյնը չէ, որ արեւի տակ բացարձակ շողշողում է սոսկալի կերպով և իջնում յանկարծ մարդու կոկորդի վրայ: Վա՛ բժշկի նուրբ, պստիկ, կատարեւագործված սկալպէն է, կարոյն է, որ գողտուկ ու խարկախ կերպով մօտենում է մարդու արեան երակին: Վա՛ ևս աւելի սարսափելի է, քան բժշկի սկալպէլը: Այս վերջինս կարում է հիւանդ մարմինը կամ դիակը. իսկ դիպլոմատիայի սկալպէլն անդամահատում է կենդանի միսը, առողջ մարմինը, դեռ ապրելու և ծաղկելու կարող մի գոյութիւն:

Ահա դա է եւրօպական տէրութիւնների քաղաքականութեան իմաստն ու կերպարանքը. դա է այն բարոյական խրատը, որ եղբակացվում է նրանից:

Եւ սակայն, հակառակ իր զօրութեան, այդ քաղաքականութիւնն ունի իր թոյլ կողմը, արելէսեան կրուկը: Վա այն է, որ հալածված ժողովուրդները, նրա խաղերից չը վճատվելով ու չընկճվելով, գործածեն նոյն գէնքը, նոյն հաւեր գործիքը — սպանելու իրաւունքն — ինքնապաշտպանութեան համար, միակ մի պարագայ, երբ այդ իրաւունքն այլ ևս սուրբ է հանդիսանում: Եւ հալածված ժողովուրդների ինքնապաշտպանութեան ու քաջամարտիկ ընթացքի յարատեւութիւնը միակ կախարդութիւնն է, որ ի դերե է հանում եւրօպական քաղաքականութեան ամեն խորամանկ խաղերը, որ նաև առաջացնում է ի վերջոյ հանգամանքներ, երբ այդ քաղաքականութեան շահն այլ ևս պահանջում է ձանաչել փոքրիկ ժողովուրդների կեանքի իրաւունքն էլ, այդ իրաւունքի գործն էլ, խօսքն էլ:

Ձը կորցնենք, ուրեմն, երբէք այդ իրաւունքը և միանգամ մեր ձեռքը վերցրած արդէն դրա գէնքը՝ ունենանք յարատեւութիւն ու արիութիւն:

Այս բոլորիս, ինչպէս մի բերդ, որ զուրկ է միացել ինքնապաշտպանութեան միջոցներից, թիւրքիան ամեն կողմից պաշարված է ներքին թշնամիներով, իրանց ազատութեան համար քաջարի կռուողներով: Արդէն տարիներով այդ կռիւն են մղում հայերը, և այսօր մեզ հետ են միացել կրէտացիներ, ղիւրդներ, մակեդոնացիներ: Այդ երեւոյթի առջև եւրօպական տէրութիւններն ունենալով իսկ մի ստոր ընթացք դէպի այդ քաջամարտիկ ժողովուրդներն, այբուհանդերձ շփոթված ու շուարած են: Արանք չեն յանդգնում դիմագրաւել ապագան, որ յղի է ամեն տեսակ արիւնալի անախակներով: Արանք չեն յանդգնում նաև գոհացում առնել թիւրքաց բռնակալութեան դէմ և իրանց փրկութեան համար պատերազմող ժողովուրդներին, ակներե լինե-

լով, որ այդ համահաւասար է թիւրքիայի պատառ-պատառ լինելուն և վերջնական կործանման Բայց և միևս կողմից նրանք պատերազմական: պատրաստութիւններ են տեսնում Արեւելքում օգտվելու համար այն պարագայից, որ ստրուկ ժողովուրդների հարուածներից սկսել է փլել թիւրքական բռնակալութեան խարխուլ շէնքը:

Այդ է ներկայ վիճակը: Մօտ ապագան յղի է: Մեր պարտականութիւնը մեզ կոչում է:

ԶԻՅԹՈՒՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՌԱՍՈՒՆ ԵՒ ՀԻՆԳՕՐԵԱՅ ՊԱՏԵՐԱԶՍ.

1895 ՆՈՅՏԵՐԻՐ 24-ԷՆ — 1 ՓԵՏՐՎԱՐ 1896.

(Շարունակութիւն) 1)

ՆՈՐ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ ՕՐՈՒԱՅ
ՅԱՐԶԱԿՈՒՄՆ ՈՒ ՊԱՏԵՐԱԶՍՆԵՐ. — ԶԵՐԲԷԶՆԵ-
ՐՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ ԲԵՍՁԻ ՓԱՇԱՅԻՆ. — Ա-
ՌԱԶԻՆ ՌԱՄԱԿՈՒԹԻՒՆ ԶԷՅ-
ԹՈՒՆԻ. ԹՇՆԱՄԻԻ
ԿՈՐՈՒՍԸ.

Այդ կնքերայ պատերազմի գիշերը Խոսրէր էր. այդ օրուայ դէպքերը, ինչպէս նաև երեքօրեայ քնհատութիւնը շատերուն յոգնութիւն պատճառած էր:

Բազմութիւնը միջինի նման խոռոած էր աներուն մէջ: Մահը ամենքի համար ճակատագրական կերեւեր. թէպէտ գտնուեցան վհատողներ, մանաւանդ աղաներուն մէջէն, բայց հազարէթ իշխանը և պատերազմի քաջերն ամենուն սիրտ կռաային և կրպառնային դաւածան հըռչակել ու կոտորել թուրքախոսները:

Արշալոյսէն առաջ, ամենքը կծու քամիի մէջէն, մախրեր վառած գունդագունդ վերստին կը դառնային իրենց աներէն դէպի զօրանոց և դէպի որոշուած գլխաւոր սահմանավայրերը, ղեկավարուած անվհատ աղաներէն և առիւծանման ծերունի ապստամբապետներէն, որոց մէջ Ղըրճեան Աբրահամ և միտար Ակօրը իրենց ձեռքերը խփելով գետնին, կը գոռային ամեն մի ժողովի ու ակումբի մէջ. «Եւ պէզ, չէ՞ք կու վախէք. ուղղեցէ՛ք, մեր տէօղիւշը տայմա գեղջէ եղերքն էղօ՞՞՛ է. — աղաք, ինչ կը վախէք, յառաջ, մեր պատերազմը միշտ Զէյթունի եզերքն եղած է. —»

Իսկ վառօդ ծեծողները կորուսած էին իրենց քունը. ցերեկը գիշերին խառնելով՝ անդադար կաշխատէին: Մանուկներն անգամ զբաղւած էին գնդակներ թափելու: Գիշեր ատեն, ամենքն արդէն վերստին լեցուցած էին իրենց փալաւաղաները փարփուշտով և վառօդով, իրենց ղէնքերու համեմատ: Ռազմավթիւրներու արկները բաժնուեցան համեմատական կերպով կռակողութեան գործիչներու ձեռքով, որոնցմէ պ. Աղասին և պ. Մլեհը հազարէթ իշխանի հետ քաջուեցան Աստուածածնայ վանքը 700 քաջներով, պաշտպանելու համար Զէյթունի արեւելեան և հիւսիս-արեւելեան անցքերը: Պ. Ապահը «Աւօ» զօրագնդի հետ միաց Զօ-

1) Տես «Հնչակ» 1895 թ. 23, 24 և 1896 թ. 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11 և 13.

րանոցի և իր շրջակաների պաշտպանութեան համար: Իր հետ միշտ աննկուն և անվհատ մնացին Մէրկէ-նեան հերոս Հաճին, Անդրեասեան Աստուր աղան, պ. Կարապետ տէր-Յակոբեանը, Ասմինեան հաճի Արթին աղան և դեռ շատ քչ խմբապետներ:

Վեկտեմէր 4, երկուշաբթի առաւօտ, արեւէն առաջ, որոտընդոտ սկսան բիւրաւոր հրացաններու պայթիւնը, որպէս երբ մէկ ափ աղ կը նետեն կրակարանի կայծերուն մէջ:

Կէս ժամուայ միջոցին Զօրանոցն և իր շրջակայ ահագին տարածութիւնը ամբողջովին ծուխի մէջ էր, կարծես փոխադրուած լինէինք ամպերու աշխարհին մէջ: Թշնամին քաջալերուած իր նախօրեայ յաջողութիւններէն, անդադար կը փչէր յարձակման շնորհները: Հրացաններու հետ միաժամանակ կը գոռային 11 կուռքի թնդանօթները հայկական տարբեր տարբեր ղուլաններու և գլխաւորաբար Զօրանոցի վրայ. բայց ոչ մի զգալի վնաս չի պատճառեցին: Հայերուս կողմէ գիմադրութիւնը կատաղի և յուսահատական էր: Թշնամին կը կարծէր թէ ետ կը մղէր մեզ, ինչպէս առջի օրը. — ետ, բայց ուր. եթէ կար մի կէտ, ուր հայերը պէտք էին կոտորուիլ հերոսաբար, այն ալ այդ վայրերն էին: Եւ բանակի հրամանատարը սոսկից երկու ժամուայ պատերազմի միջոցին, երբ աեսաւ թէ հետզհետէ նահանջեցին... իր ջորքերը, գետնի վրայ թողնով հարկաւոր դիակներ: Առաջին անգամ ետ մղուեցան քարթօշ-քարէն ու վանքի այգիներէն, ուր կատաղութեամբ դիմադրեցին հայերը Եփեմ-տիւնեան Եղիայի, Սարգիս աղայի և Նշանի հրամանատարութեան ներքեւ: Թշնամին փորձեց մէկ երկրորդ կէտ, այն է, անցնել Պուշաղընց մօտը և պաշարել Զօրանոցը ետեի կողմէն. սակայն այդտեղ պահպանող 100-ի մօտ քաջերն անվեհեր և առանց ընկրկելու դիմադրեցին առիւծասիրտ հաճի Մանուկ Բէյիչեանի հրամանատարութեան ներքեւ:

Իսկ Զօրանոցի առաջ թշնամին նեղ գրութեան մէջ էր ինկած: Այդ վիթխարի բերդի խաչերէն բոցեղէն լեզուի նման բիւրաւոր գնդակներ ու մեր թընդանօթի ուժերը կը տեղային նոցա վրայ:

Ճապող-Չայիւրի դաշտագետները երկու ժամուայ միջոցին դիակներով ծածկուեցաւ, Բօղ-Բայիւրի և Կարկալարի քաջերը ահաբեկիչ աղմուկներով թշնամին լեղապատառ ետ փախուցին: Այդ քաջերու մէջ մինչև վերջ անվհատ և հերոսաբար կռուեցան, միշտ խրախուսելով ուրիշները, Պօշեան Սարգիսը, տէր-Աղարեան Աւետիքը և Ուսկունեան Խաչերը:

Օսմանեան բանակի ընդհ. հրամանատար Մուսթաֆա-Բէմզի փաշան, այդ օր իր բնակութիւնը Ախ-Ատիէն փոխադրած էր իր բանակի ճիշդ կեդրոնը, Զօրանոցէն կէս ժամ դէպ հարաւ: Բէմզի փաշան, որ յայտնի թուրք զօրավարներէն մէկն է, որ քանի քանի անգամներ զսպած է կրետական և արաբական ապստամբութիւններ, մի ժանտադէմ և գոխասիրտ փաշա էր: Տեսնելով իր ջորքերու պարտութիւնը, մօտ կանչած էր իր բոլոր փաշաները, գնդապետներն ու սպաները, որոց մեծագոյն մասը նոյնպէս չէր քեզներ էին, հրամայած էր դոցա բաշխել 70,000 ջորքերուն առատ ռազմավթերը և պատրաստուիլ ուղղակի յարձակում գործելու Զէյթունի վրայ, ճապող-Չայիւրի և Պուշաղընց մօտի բաց գծերով:

Չօրապետներէն ոչ մէկն երբեք չէ համարձակած ա-

ռարկել այդ դաժան հրամանատարի առաջ, որը իսկական տիպարն էր իր մարդակուլ վեհապետին. նոքա խոնարհաբար կրնդունին նաեւ այս անգամ իր խիստ հրամանը: Սակայն այդ միջոցին մէջ կը մտնէ չէրքեզ բաշիբօզուգ բէկերն, որոնք եկած էին Կոնստանդի և Ուզուն-Եայլայի կողմերէն: Այդ բէկերը ցոյց կը տան, իրենց նախկին փորձառութեամբ, առաջիկայ վտանգը և կը պարզեն թէ, Զէյթունցիներու համար բուն պատերազմի վայրը Վերան Տէրէի (Կոտորածի ձոր) առաջն է. խորհուրդ կուտան հրամանատարին չառնել այդ անխոհեմ քայլը և գոնէ սպասել նոր զինուորական օգնութեան հասնելուն և զբաղեցնել Զէյթունցիներն, որպէս զի սպառնի սոցա ուտեստն ու ռազմավթերը, և այնպիսով գոնէ յարձակում գործել:

Թիւրք կառավարութիւնն յայտնի դիտումով չէր քեզ հրամանատար ու չէրքեզ զօրապետներ էր կարգած իր բանակին, որպէսզի կարողանան նորէն Զէյթունի վրայ բերել Ուզուն-Եայլայի մի աւագ ընդմիշտ ահաբեկած չէրքեզները: Սուլթանն իր այդ նըպատակին հասած էր: Սակայն ժանտադէմ հրամանատարն, որպէս ամէն մի չէրքեզ, մեծ համարում ու կ'սրծիք ունենալով իր ցեղակիցներու վրայ, լսեց նոցա փորձառական խորհուրդը և այդ օր չի գործեց նա իր յարձակումը:

Ետ կենտրոն յարձակումէ, Բէմզի փաշան, սկսաւ իր բանակին առ կանոնաւոր պատերազմի դիրք, որպէս թէ իր դիմացինը լինէր մի պետական կանոնաւոր ոյժ: Նա ցրուեց մօտէ մօտ որսորդական հազարաւոր խմբեր 10-ական, 20-ական և 50-ական զինուորներէ բաղկացած: Սորա նստած ղուլաններու ետեւ, սկսան ըսպառել առատ փամփուշտ, նոյն իսկ առանց լաւ նշան առնելու: Հրացանաձգութիւնն այնքան արագ և շատ էր, որ գնդակի թափուիլը կարկուտի տարօքի և ձայնն ալ միակերպ և ահալի որոտման նման էր:

Մեր համեմատաբար նուազ կրակ ըրինք թշնամու վրայ. վասնզի նետելով նուազութիւն որսորդախումբերուն, ամէն մի գնդակ չէր արժէր մի թշնամու կեանք, մինչդեռ բուն և հոծ յարձակման ժամանակ, մի գնդակ շատ անգամ արժեց երեք զինուորի կեանքն: Այլա՛հ, մեծ-Մարգարէի և սուլթանի ուղղուն... իսկ անխոհեմութիւն կը լինէր մեր կողմէն յարձակիլ այն սոսկալի բանակին վրայ, որ ամփոփ չէր մի կէտի վրայ, այլ երեք-չորս ժամուայ տարածութեան վրայ ցրուած էր:

Այդ օր, կէս օրուայ դէմ, թշնամին սոսկացնելու համար անվեհեր Զէյթունցին, ուղղեց իր 4 թընդանօթը Զէյթունի դէմ, 3000 մէթր հեռու բլուրներու վրայէն: Առաջին ուժերն ինկան կառավարական պալատի մօտ աւերակների մէջ, բայց քիչ վնաս պատճառեցին և անոնց շատերն ալ չի պայթեցան: — Եւ ինչ որ գեորիչ ու հետաքրքրական եղաւ այն տեսարանը, որ Զէյթունցի առիւծասիրտ կիներ ու երեսաներ՝ թրջած ցնցոտիներ ձեռքերին՝ յարձակեցին ու առին չի պայթող ուժերն, որոնք ի վերջոյ կը տեսնենք թէ ինչ հրաշքներ գործեցին:

Այդ օր թշնամին ունեցաւ 5-600 զինուորի կորուստ. հայերէն երկու հոգի միայն վիրաւորուած էր: Գիշերը վրայ հասաւ և պատերազմը վերջացաւ. թըշնամին չի կարողացաւ մի քայլ իսկ առաջանալ իր նախօրեայ դիրքէն:

(Կը շարունակուի)

ՏՕՐՈՍԻ.

ՏԵՂԵԱԿՐՈՒԹԻՒՆ ՉՈՔ-ՄԱՐԶՈՒԱՆԻ.

«Հնչակ»ի ընթերցողները կը յիշեն անշուշտ Չոք-Մարզուանի անցեալ տարուան հոկտ. 28—նոյեմբ. 36-ի արիւնասիւղ կռիւները, որոնք համառօտիւ տեղեկագրուած են ժամանակին: Նորագոյն դէպքերու նկարագրութեան անցնելէ առաջ՝ կուզեմ՝ յետադարձ ակնարկ մ'ընել այդ անցեալ պատմական դէպքերու վրայ և հաղորդել մի քանի լրացուցիչ մանրամասնութիւններ: Այդ կռիւներու մէջ յարձակող թշնամին կը բաղկանար թուրք, քիւրտ, թաթար, չէրքէզ պաշկապօղուներէ, որոնց թիւը կը հասնէր մինչև 20,000-ի: Բայց այդ խուժանէն, կռիւի ժամանակ հասաւ նաև Գէ. քէ. ի զօրաց վաշտը և արզէն, զիւս կուռէն ամիս մ'առաջ, զօրքերու 30 ի չափ վրաններ դրած էին Օճագլի և Չոք-Մարզուանի մէջտեղ: Հատոնցուան ծրագրուած խորհուրդը — զմեզ բնաջնջ ընելու — եկած էին գործադրել այսքան սարսափելի ոյժերով: Չոք-Մարզուանցին, որու ինքնապաշտպանութեան ոգին աւելի ևս զարգացած էր Հնչակեան քարոզութիւններով, 13 օր օրինակելի քաջութեամբ դիմադրութիւն ըրաւ և թշնամին ամէն մի յարձակումներուն չորաչար կորուստ տալով հազիւ իր մեռելներու դիակները կը կարողանար ետ քաշել թըշնամին ընդհանուր կորուստի եղած է 425 մեռեալ, մինչև չայերու կողմէ ինկած են միայն երկու քաջեր՝ Սիմոնեան Գէորգ և Կեսարացի Նազար, երբ մարդ ալ վիրաւորուած են: Նոյնպէս Թուրքերը հաշտութեան ժամանակ դիւղի մէկ եզրի վրայ գտնուող եկեղեցին մըտնելով՝ վատաբար սպաննած էին 70 տարեկան ժամկոչ Զովհաննէսճիկը:

Այս նշանաւոր կռիւներէ վերջ, հաշտութիւնը եղած է հետեւեալ պարագաներու տակ: Երբ թշնամիները տեսան որ յարձակումը չեն կարող Չոք Մարզուանը գրաւել այլ կուտան ահագին զոհեր, իրենց առաջնորդող շէյխերու և խօճաներու խորհրդով հեռագրեցին Բ. Գրան, ըսելով որ Չոք-Մարզուանցիք իրենց չըջկայից բոլոր գիւղերը քար ու քանդ ըրին և մղկիթները այրեցին... Ասոր վրայ մեծ եպարգոսը հեռագրով կը հրամայէ ճէպէլի Պէրէ քէթի միւթէսարըֆին որ գայ Չոք-Մարզուանը ուէ կերպիւ հանգարտեցնէ: Յիշեալ միւթէսարըֆը և Ատանայի Ֆէրիք փաշան, իրենց հետ առնելով 800 զօրք ևս, եկան և խուժանի հետ միասին ամէն կողմէ պաշարեցին Չոք-Մարզուանը և միևնոյն ժամանակ ուղեցին չայերու հետ բանակցութիւն ընել և հաշտութիւն գոյացնել: Չոք-Մարզուանի ոգեւորուած երիտասարդութիւնը երբեք մտադիր չէր բանակցելու, գիտնալով որ կարելի չէ վրաստահիլ թուրքական խոստումներու վրայ. բայց, ինչպէս որիշ տեղեր, այստեղ ալ կային մի քանի աղաներ որ իրենց վախէն ուղեցին բանակցութեան մտնալ և անձնատուր ըլլալ և սկսեցին իրենց աղքեցութեան տակ գտնուող երիտասարդներուն զէնքերն հաւաքել. երիտասարդութեան գլխաւորները երբ տեսան աղաներու այս վատ ընթացքը և անոնց օրինակին հետեւելով ու մանց թուրքանալը, մանաւանդ որ ամբիկեան մարտանալի մը հետեւէ՝ մեր յուսահատական ինքնապաշտպանութեան անտարբեր կերպով հանգիստտեալ լինելը և այնքան քրիստոնեաներ կոտորածի անմիջական վտանգի մէջ լքանելով, միայն իր մէկ հպտակն հոգալը և զանի բռնի կերպով գիւղէն առնել տանիլը ամենապատ անպատուութիւն թողած էր հասարակութեան վրայ: Երիտասարդու-

թեան գլխաւորները, երբ տեսան այս ամէնը, որոշեցին գոնէ պատուաւոր պայմաններով հաշտուիլ և բանակցութեան մտան միւթէսարըֆին հետ և նախապէս առաջարկեցին որ փաշան ցրուէ գեղը պաշարող մոլեռանդ խուժանը և գեղացիներուն 11օր պայմանաժամ տայ, որով այդ ժամանակ միջոցին մէջ երբ վստահութիւն գոյացնեն որ իրենց այլ ևս վտանգ չըսպառնար, իրենք ալ վար կը գնեն իրենց ինքնապաշտպանութեան զէնքերը: Փաշան ընդունեց այս առաջարկը և երիտասարդութեան ներկայացուցիչները մտադիր էին այդ պայմանաժամին մէջ մի քանի պայմաններ ևս ներկայել, որոնք հաւանականաբար այն ատեն կընդունուէին, այնպէս որ, եթէ նոյն իսկ այդ պայմանները յետոյ չյարգուէին կառավարութեան կողմէ, գէթ Չոք-Մարզուանը պատուաւոր կերպով խաղաղած և բարոյական մի յաղթանակ տարած կը լինէր. բայց աղաներու երկչոտութիւնը արգելք հանդիսացաւ այս կերպ կարգադրութեան. անոնք վստահութիւն որ մեր պայմանները չեն ընդունուիր և նորէն պատերազմ կը լինի, գիշերանց իրենց հետեւորդներով թշնամի զօրաբանակը գացին և անձնատուր եղան. անոնց օրինակին հետեւեցան ուրիշներ ալ, այնպէս որ մինչև առաւօտ բաւական թուով մարդիկ իրենց կիներով և զաւակներով լիցուցան թշնամոյն զօրաբանակը: Առուորդէն ամենէն յանդուգն մանչերը ուղեցին բանակին վրայ յարձակիլ և աւրել այդ հաշտութիւնը: Բայց զեկավարիչ պետերն հրամայ չտուին, վստի զի այդ պարագային այնտեղ եղող կիներու և երախտներու և երիկ մարդոց կոտորածն անխուսափելի էր: Առուող երիտասարդութիւնը՝ պետերու կարգադրութեամբ, երկու մասի բաժնուեցաւ. մի մասը զէն ի ձեռքին մնաց գեղին մէջ և մի մասն ալ գեղէն դուրս ելնելով ապստանեցաւ լեռը, որպէս զի, եթէ Թուրքերը կոտորած ընել ուզեն, շուտով օգնութեան հասնին իրենց գեղացիներուն: Այն ժամանակ աղաներէն ոմանք, երկու քահանաներով մէկտեղ, կը գիմեն գեղին երիտասարդութեան գլխաւորներէ, քերովբէ քէշիշեանին և շատ կաղաչեն որ ինքն ալ անձնատուր լինի. որովհետեւ յիշեալ անձը ձերբակալելու երկու տարիէ ի վեր հետամուտ էր կառավարութիւնը, և աղաները կը խորհէին որ, եթէ նա ալ չյանձնուի, նորա պատճառով իրենց և բոլոր ժողովուրդին մեծ վտանգ կըսպառնայ. — մինչդեռ այն ատեն կառավարութիւնը զէթէ քերովբէն ուղեւ միտք ունէր, այլ ընդհակառակը հեռագրելով Ատանայ, Չոք-Մարզուանի նահանգին բանտարկեալներն ևս բերել տըւաւ և աղատ արձակեց, գիւղացիներուն վստահութիւն ներշնչելու համար: Զիարդ և իցէ, երբ աղաները դիմելով քերովբէին կողմէն որ իսկի ժողովուրդին փրկութեանը անձնատուր ըլլայ, այն ատեն քերովբէն, որ արդէն գեղին պաշտպանութեան համար երիտասարդութեան մէջ կարգադրել տուած էր վերոյիշեալ յաւանգութեան միջոցները, անոնց թախանձանքին զննանելով՝ համբուրուեցաւ իր ծնողաց և ընտանեաց հետ և իբրեւ մի գառ գնաց զոհուելու ժողովուրդի սիրուն: Երբ քերովբէն միւթէսարըֆին և ֆէրիքին կը ներկայանայ, անոր հետ կը վարուին շատ անարգական կերպով. ինք խոնարհութեամբ կը կրէ ամէն նախաօրինք, որպէս զի իր պատճառաւ ուրիշները չվստահուին: Մինչդեռ ընդհանուր հայութիւնը տարիներով Թուրքի օտքն համբուրէր է, բայց նա միշտ մնացած է անուղք և անագորոյն, այստեղ «նեւեց» ընդհանուր Չոք-Մարզուանցիներուն և նոյն իսկ քերովբէին. վստի զի գիտէր որ գեղին

արեան ծարաւը, աւարի տենչը և կրօնական մոլեռանդութիւնը կը բարբոթի և արբշիւ ու գրգռուած կիյնան փողոցները և վայ անոր որ այդ պահուն իրենց հանգիւսի: Առաւմարութիւնը չարգիլեր այս վայրագ և գըրգռիչ երգեցողութիւնը. ընդհակառակը, պաշտօնականներ ու ոստիկաններ իրենք ալ կերթան մօտիկ կընեն հաճոյքով: Վերջերս վալին, Պօլսէն եկած հրամանի մը համաձայն, տեղոյս թուրքերուն զէնքերը ժողովել ըսկաւ, բայց գիտէք որ զէնքերը գիւղացիներու բուրձանպէտ դանակները, այնպէս հրապարակաւ և պաշտօնապէս կը կատարուէր այդ գործողութիւնը, որ կարծես ըսել կուզէին. «ամօթ չէ՞ քեզ այս տեսակ խայտառակ զէնք կրելը. մենք այս կոռնենք քեզմէ. գնահու շնորհքով զէնք մ'առ»:

Վաղարիս տնտեսական անկումը սոսկալի է: Կոտորածներէն վերջ բոլոր հայ ժողովուրդը կուզէր գաղթել: Պաթում գացող նաւերն ամէն անգամ 100-150-ական մարդեր կը տանէին. բայց վերջ մնացողները, ըսելով գաղթողներու թշուառ վիճակը և կրած նեղութիւնները, ետ կեցան այդ խորհուրդէն. գաղթողներն ալ սկսան ետ դառնալ վերջին ոստիկան ողորմելի վիճակի մէջ: Ժողովուրդն հասկըցաւ իր սխալը: Հայերէ որի կրպակն որ չէր թ. լանուած՝ նա սկսաւ գործի. բայց իր ընտանիքի ապրուստը հազիւ հազ կը ծարէ. իսկ մեծամասնութիւնն անգործ է և ինչ ընելիքը չգիտեր: Գիւղերու վիճակն ալ նմանապէս ծանր է: Կառավարութիւնը քաղաքէս 6-7 ժամ հեռու գտնուող գեղերը զօրք զօրկեց պահպանութեան համար միայն այն ժամանակ երբ արդէն անոնք թալանուած ու աւերուած էին գազանաբայոյ խուժանէն: Այդ զօրքերը մինչև հիմա կը մնան գեղերը և իրենց կերակուրն ու պիտոյքը Հայերէն կը պահանջեն. այսպէս գեղացին իրեն մնացած կտոր մը հացը, որ իր զաւակներուն ուտելիքն է, կըստիպուի ձգել այդ անկոչ պահապան շուններուն բերանը: Միւս կողմէ հարկապահանջները չափէ դուրս նեղութիւն կուտան. տուրք վճարել չկրցողներուն — և ասոնք գիւղացիներու մեծամասնութիւնն են — եղը, կովը, տնային կարասիները, վերջապէս ինչ որ գտնան՝ կ'առնեն կը տանին: Եթէ այս վիճակը քիչ մ'ալ երկար տեւելու ըլլայ, ժողովուրդը բոլորովին կը փճանայ:

Տեղոյս աղայոց վարժարանը դեռ փակուած կը մընայ. աշակերտները կը յաճախեն օտար վարժարաններ: Աղջկանց դպրոցը բաց է:

Հայերու, մասնաւորապէս հայ կանանց, այժմեան կիրակնօրեայ պտոյտն է... գերեզմանատուն երթալը: Առբա մեծ բազմութեամբ ստէպ կերթան հոն, ժամերով բարձրաձայն կողբան իրենց սիրելիները, մոմեր կը վառեն և խուճիկ կը ծխեն: Զատիկի մեռելոցին օրը, այդ խուճիկը խիստ բազմութիւն եղած է. այրերն անխօս կը լսեն կիներու այդ սրտառուչ ողբերգութիւնը. վրէժխնդրութեան սուրբ կիրքն ամէնուն աչքն արիւնով կը լեցնէ. ազատութեան յոյսն է որ զիրենք դեռ կապրեցնէ:

Տեղոյս բանտը կը գտնուի դեռ 28 հայ բանտարկեալներ. ասոնք կոտորածէն ի վեր բանտն են. ասոնց հետ չատ գէշ կը վարուին բանտի պաշտօնականները և երբեմն չարաշարժի կենթարկեն — փօշիսը կը դնեն: Երբեմն կը տանին հարցաքննութեան և կաշխատին սուտ վկայութիւններով զանոնք յանցաւոր դատել. չեն յաջողիր, բայց խեղճերը բանտէն ալ չեն հաներ: Գրեթէ ամբոս անգամ մը Վալին իր մօտ կը կանչէ բանտէն

դուրս մնացած աչքի զարնող երիտասարդները և անոնց հայրական խրատներ կուտայ... ասոր տակ խորամանկ ծրագիր ու ծուղակ կայ — ջլատել ամէն ոյժ, ժողովուրդը՝ Հայը՝ մէկ-մէկու դէմ լարել, տաճիկ ժողովուրդին կասկած և գրգռութիւն ներշնչել թէ Հայերը կրկին կը շարունակեն յեղափոխական դիտումներ ունենալ, որպէս զի մի յարմար օր առիթ լինի մնացած Հայերն ալ կոտորելու: Այդ տխմարները վայրկեան մը չեն խորհիր թէ, եթէ կազ մը չափազանց ճնշուի, զինք ճնշող ամանը կը պայթեցունէ:

Մայիսի 3ին տեղս ժամանեց Բաբերդի առաջնորդական փոխանորդը. երկու վանեցի հայ մասնիչներ շոգենաւ կերթան և վարդապետէն քաղաքական լուրեր կը հարցնեն, բայց նա չխաբուիր և բան մը չխօսիր: Երկրորդ օրը վարդապետը քարոզ կը խօսի եկեղեցւոյ մէջ և կը մխիթարէ Տրապիզոնի թշուառ և սգակիր ժողովուրդը: Թէպէտ ոչինչ մնասակար բան չէր ըսած, բայց վալին ոստիկանութեան քօմիսէրը զրկելով անոր քով՝ բացառութիւններ պահանջեց վարդապետը խիստ կերպով պատասխանեց և այսօր կը մեկնի դէպ ի պաշտօնատեղին: Կը տեսնէք որ եկեղեցւոյ մէջ տրուած պարզ կրօնական քարոզներու անգամ կը խառնուի մեր այլ բռնակալ կառավարութիւնը:

ՄԻՀՐԻԱՏ:

ՆԱՄԱԿ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻՑ.

12 Մարտ, 1896.

Չնայելով այն ահռելի թշուառութեան որուն մատնուած է տեղիս ժողովուրդը սարսափելի կոտորածներէն ի վեր, դեռ ահ ու սարսափ և անապահովութիւն կը տիրապետի քաղաքիս մէջ: Անցեալ ուրբաթ օր թուրքերը պատրաստուեցան դարձեալ յարձակում գործել հայ թաղերու վրայ: Հայերը սարսափահար ըսկան այս ու այն կողմ վազել: Անգիտական և քրանսական հիւպատոսարանները լեցուեցան բազմութեամբ: Տիգրանակերտի երիտասարդութիւնը այն աստիճան բարոյական անկում կրեց, որ կիներէն աւելի կը փութի կը մտնէ ծակ ու ծուկ: Միծ էր իրարանցումը և անկարելի էր ժողովուրդի հոսանքը կեցնել. մենք նախաժամար համարեցինք թաղերու գլխաւոր փողոցներու մուտքը փակել և զէն ի ձեռին պատրաստուիլ մեռնելու: 2000է աւելի հայ տներէն միայն 75 հոգի կարողացանք համոզել թէ, պէտք է անպատճառ անձնուիրութեամբ կռուիլ, թշնամու յարձակումները ետ մղելու համար: Հայոց առաջնորդ հաստատիոր Եզեկիէլը հայ երիտասարդութիւնն անիծելով կը փախչէր դէպ ի լատինացւոց եկեղեցին: Վերջապէս մաղ էր մնացեր փութորիկը պայթելու, երբ զինուորական հրամանատար Զիա փաշան, իմանալով վտանգը և թերեւս վախճալով որ Հայերու դիմադրելովը արիւնահեղութիւնը մեծ կը լինի և ինք պատասխանատու կը մնայ, փութաց դէպքին վայրը և ցրուեց ամբողջ, համոզելով զանոնք որ տակաւին ժամանակ կայ կեա վճարները ջարդելու: Իբր խռովարար ոչ մի թուրք չձերբակալուեցաւ. որովհետեւ կառավարութիւնը երբեք չաշխատիր թուրք խաժանի մոլեռանդութիւնը զսպելու, այլ զայն աւելի կը հրահրէ յայտնի և գաղտնի միջոցներով:

Ռամազանի բոլոր գիշերները պէտք եղած դիրքերու վրայ մարդեր սահմանեցինք և անքուն հսկել

տուհինք ժողովուրդի ապահովութեան համար. չենք գիտեր, մինչև երբ կը տեւէ այս վիճակը: Երկուշաբթի զբոյցներ կը շրջին շարունակ. կըսուի թէ՛ պայրամին թուրքերը մտադիր են՝ երկու մասի բաժնուելով, մի կողմէ զբաղեցնել կառավարութիւնը և միւս կողմէ՝ Համիտի գուեպերու հետ յարձակիլ հայ թաղերուն վրայ. այս կերպով, եթէ երբէք կառավարութիւնը քրիստոնեաներն ուղէ ալ պաշտպանել, չպիտի յաջողի որովհետեւ տեղւոյս զինուորական ոյժը շատ տկար է: Յայտնի կոտորած չիղած ժամանակ ալ օրական տասնեակներով դիակներ կը գտնուին, որոնցմէ այստեղ նշանակներ միայն մէկ-երկուքը: Խանձի Յակոբը, որ 35 տարեկան մի առոյգ երիտասարդ էր, թուրքերը քաշկռտելով տարին կամուրջին վրայ խեղդեցին և գետը ձգեցին: Սադի գեղցի Մկրտիչ 22 տարեկան գեղցիկ կինը բռնի առևանգեցին և պարիսպի աշտարակներէն միոյն մէջ 15 հոգի վայրենաբար լլկելէ յետոյ, մեռած դիակը ձգեցին պարիսպէն դուրս: Կառավարութեան գործունէութիւնը — թշուառ զոհը գաղտնի նաւթով այրելով վերջացաւ: Դատական նորեկ քննիչները գործի չձեռնարկելու համար օրական տասը սպանն կան գրեր կըստանան թուրքերէն և իրենց վախէն՝ չեն համարձակիր իրենց սենեակէն դուրս ելնել:

Երկու շաբաթէ ի վեր գեղացիներուն և քաղաքացիներուն նպաստ տրուիլը դադարած է: Ընթերցողներ մեռնողներուն թիւը երթալով կաւելնայ. շատ ծնողներ առաջ իրենց զաւակը կըսպաննեն և վերջն ալ յուսահատութեամբ անձնասպան կը լինին: Շրջակայ գեղացիները և գիւղաքաղաքացիները սոսուալ բազմութիւնով կը դիմեն քաղաք. շատերը ճանապարհին վրայ անշունչ գետին կը փռուին:

Նիւթապէս կողոպտուած, բազմեայ քնելու ըստիպուած ժողովուրդն անտանելի նեղութիւններ կը քաշէ զինուորական տուրքի համար: Եւ իսկեղծերը՝ որ օրական 120 տրամ հաց կըստանան եկեղեցիէն, կըստիպուին որ ծախսեն և վճարեն զինուորական տուրքը. ընդդիմացողի բաժինն է խիստ գանակոծութիւն և անտանելի բանտարկութիւն:

Վիւրախտանի մէջ մի քանի հին ցեղապետներ, որոնք տասնեակ տարիներ առաջ թուրք կառավարութեան կողմէ նուաճուած և իրենց հողն ու ազգեցնութիւնը կորուսած էին, այժմ կրկին զօրացած են և օրէ օր առաջ կը տանին իրենց ապստամբական շարժումները: Ասոնք մեծ ոյժով յարձակեցան ճէզիրէ քաղաքին վրայ: Կոտորածներու թիւը տակաւին յայտնի չէ. բայց կըսուի թէ այդ փերտերը քրիստոնեաներու հետ գործ չեն ունեցած:

ՏԻԳՐԻՍ.

ՆԱՄԱԿ ԵՒԴՈՎԱՅԻՑ.

Եւդոկիա, 1 մայիս 1896.

Ես օրերս կառավարութիւնը՝ քաղաքիս Հայերուն ստորագրել տալու համար պատրաստած է շնորհակալութեան հանրագիր մը, ուղղուած սուլթանին, և որուն մէջ ընդհանուր կոտորածներուն պատճառ ցոյց կը տրուի «կարգ մը ապերախ և սրիկայ Հայերու խռովարար ընթացքը» և գոհութիւն կը յայտնուի տեղւոյս թապուր աղաքի Եսուպ Էֆէնտիի աշխուրջ հակողութենէն, որուն շնորհիւ Եւդոկիոյ մէջ անգործութիւնը չէ խանգարուած, և կը խնդրուի որ յիշեալին ի վարձատրութիւն, աւայ-պէս յուսութեան աստիճան շնորհուի:

Վաղաքիս առաջնորդական փոխանորդէն, որ ագէտ ու երկչոտ քահանայ մ' է, և 30-ի չափ հայ երեւելիներէն կը պահանջուի այդ հանրագիրն ստորագրել. մեր ժողին սպառնալով բանտարկել: Յայտնի է, որ ամէնքն ալ իրենց վախէն պիտի ստորագրեն:

Կառավարութիւնը, որ սովոր է գիմել ամէն ստորին ու խաբէբայական միջոցներու, այս հանրագիրն ստորագրել տալով, նպատակ ունի, թապուր աղաքի մը աստիճանը բարձրացնելու պատրուակին տակ, կոտորածներուն պատասխանատուութիւնը ծանրացնել Հայերու վրայ և ճնշուած ու յետին թշուառութեան հասած Հայերու ողբալի վիճակն անդորր և ապահով ցոյց տալ և այսպէսով խաբել քաղաքակիրթ աշխարհը: Տիմար կառավարութիւն, միթէ կարելի է խափանել արեւու պէս յայտնի ճշմարտութիւն մը:

Գեռ հոս կոտորած մ' ըլլալու երկիւղ կայ: Թուրքերը շատ զայրացած են քաղաքիս մէջ կոտորած և աւարատութիւն չըլլալուն. պզտիկ խլառում մը կամ պատերազմի ձայն մը եթէ լսեն, իսկոյն պատրաստ են Եւդոկիոյ հայութիւնն ալ ոչնչացնելու: Բայց մենք չենք ուզեր ոչխարի պէս մեռնիլ:

ԸԼՆԻԹ.

ՆԱՄԱԿ ԵԱՆՈՎԱՅԻՑ.

Եալովա, 9 մայիս 1896.

()սմանեան արիւնդուշտ կառավարութիւնը՝ ամբողջ Հայաստանը աւերելէն ու կոտորելէն չկշտացած, այս օրերս մասնաւոր ուշադրութիւն դարձուցած է Եալովայի գաւառին վրայ, ուր հայերը մեծամասնութիւն կը կազմեն:

Փաղար գիւղի գայմադամը, որ գաժան և մոլեռանդ մարդ մ' է, տեղւոյս թուրքերուն կըսէ թէ՛ զուր Էնչ անպիղան մարդիկ էք որ հայերն այսչափ շատցուցեր էք այս կողմերը. պէտք է զանոնք ուղղակի կամ անուղղակի միջոցներով ճնշէք, հարստահարէք և եթէ առիթը ներկայանայ նոյն իսկ սպաննէք: Արդէն վաղուց կառավարութիւնը սկսած է միջոցներ ի գործ դնել Հայերու թիւը նուազեցնելու համար: Չէրբէզներ և թուրք մուհաճիւններ (գաղթականներ) բերած բնակեցուցած է այս նահանգին մէջ և գրաւելով Հայերու հողերը անոնց տուած է. տուրքը դարձեալ Հայերէն պահանջելով:

Տեղացի Հայերու մեծ մասը հողագործութեամբ և ձիապանութեամբ կապին, բայց շնորհիւ վայրենի կառավարութեան և իր արբանեակ Չէրբէզներու՝ որոնց միակ բանը գործը գողութիւնն է, այսօր այդ Հայերը չեն կրնար իրենց ձիերը առնել ու է գիւղ մը երթալ ցորեն, ալիւր կամ այլ ապրանք վեցցնելու. Չէրբէզը միշտ կողմ և պատրաստ է Հային ձին առնելու և Հայն սպաննելու: Երբ Հայերու կողմէն բողոքուի, չէ միայն անխելի կը մնայ, այլ և բողոքող Հայը կը բանտարկեն կը գանակոծեն և մի քանի գեղին կըրիկ ոսկիներ շորթելէ վերջը միայն կը թողուն:

Տուրքերը ծանր են այստեղ և գեղացիներու տնտեսական վիճակին բոլորովին անհամարձակ տեսիլ, այնպէս որ շատ մը գիւղեր, մանաւանդ Միջագիւղ, Չէնկիլէր և Մեծ նոր գիւղ, անկարող եղած են տարուէ տարի ամբողջովին վճարել, որով հետզհետէ իրենց պարտքը բարձուելով այնպէս շատցած է, որ այսօր, եթէ բողոք ինչքերնին ալ ծախսեն, գարձեալ չեն կրնար վճարել. ասիկա ի նկատի առնելով հայի արիւն ծծող տղուկ

կառավարութիւնը նեղը դրած է խեղճ ժողովուրդը, մանաւանդ այս ձմեռ անխիղճ հարկահաւաքներ և զինւորներ տունէ տուն շրջելով գիւղացիներու ունեցած չունեցածը կ'առնեն. անկողին, վերմակ, պղնձեղեններ և մինչև իսկ ուտելու հացերն են. և երբ այս թշուառները կ'ուզեն կաղաչեն թէ «մերկ ենք, անօթի ենք», յայն ժամ կը պատասխանեն թէ «դուք ուտի (պատամբ) էք, տակաւին քիչ է այս, մեզի ասկէ աւելին ընել պատուիրուած է, մինչև իսկ ձեռքները. բայց մեր դարձեալ կը խղճանք»:

Ասոնք չը բաւելով վերջերս հարստահարութեան միջոց մը ևս ձեռք առած են. շնչակեան գոմիթէի անդամ էք ըսելով սկսած են ձերբակալութիւններ ընել՝ քիչ շատ դրամի տէրերը բոլորովին աղքատացնելու և երիտասարդութիւնը բանտերու մէջ փծացնելու նպատակաւ:

«Արեւելք» լրագրի ապրիլ 29 թիւոյն մէջ պաշտօնական զեկուցում մը կար. երբ թէ Եւրոպայի շրջակայքը մարթինի հրացանով զինուած և կիւրճիի զգեստ հագած հայ աւազակներ երեցած ըլլան և ատենք եղած ըլլան Չէնկիլէրցի հօճա կարապետն ըստ պանդոկները. այս ամբաստանութեամբ արդէն մի քանի Հայեր բանտարկուած են: Բայց այդ բոլորովին սուտ և զրպարտութիւն է. մարթինի հրացանով զինուած և կիւրճիի զգեստ հագնողները կառավարութեան վարձուած Չէրքէզներ և մուհաճիրներ են, որոնք քանի քանի անգամներ Հայեր կողոպտեցին և սպաննեցին. այդ չարագործները իրենք իրենց բերանով ըսած են՝ թէ կառավարութիւնը մեզի հրաման տուած է, որպէսզի Հայերը կոտորենք:

Այժմ հաղորդակցութիւնը գրեթէ բոլորովին դադարած են. Հայը կը վախնայ իւր գիւղէն դուրս ելնել. զոյց կայ թէ տաճիկները պատրաստութիւն կը տեսնեն Հայերու վրայ յարձակելու. փաղարի մէջ զինագործները ազատ համարձակ անդադար զէնք կը շինեն. մինչդեռ Հայուն զմելի մը ունենալը արգիւրուած է:

Այս ամենը կը կատարուին Պոլսոյ քիթին տակ՝ մասուլը ամէն օր կիմանայ և տակաւին կը ստէ գրելով թէ «Պոլսոյի կուսակալութեան մէջ անգործութիւն և ապահովութիւն կը տիրէ». եթէ այս կացութիւնը անգործութիւն է, արդեօք հարստահարութիւնը Բնչպէս կըլլան:

ԺԻՒՅՅԻՐ

Ն Ա Ս Ս Վ Բ Ե Յ Ր Ո Ւ Թ Ի Յ.

Պէյրութ 96. յունիս 24:

Արժանահաւատ աղբիւրներէ կը լսենք թէ Հալաբի մէջ կրկին պայթած է ապստամբութիւնը. Տիւրքի քոչերը միշտ վառ կը պահեն իրենց թշնամական ոգին: Այս օրեր թուրք զինւորները Տիւրքի հովիւի մը ոչխարները յափշտակած լինելով՝ Տիւրքիները ի փոխարէն գիշերանց կը յարձակին թրքական գըշլալի վրայ և աստիկ պատերազմէ յետոյ կըսպաննեն 910 թուրք զինւորներ, որոնց մէջ կը գտնուէին նաև բանակի հըրամանատարը Խալիտ պէկ անունով, մի գայմազամ, մի հազարապետ և 5 հարիւրապետ: Գրուած են բոլոր զինւորների հրացանները, շատ քանակութեամբ ռազմամթերք, 2 կրուրի թնդանօթներ: Գերի բռնած են 44 թնդանօթաձիգ, որոնք այժմ ըստ հրամանի Տիւրքիների կըզբաղին թնդանօթ նետելով: Ներկայիս մէջ պատերազմը սաստիկ է. երկու կողմէ նորանոր գունդեր

և նորանոր կատաղի յարձակումներ տեղի կ'ունենան. առանց խնայելու ածխոջ գէւղեր և գաւառներ հրդեհի կը տրուին. վախճանը վտանգաւոր կը նկատուի: Ըստ պաննուած զօրքերի մէջ գտնուած են եղեր Տիւրքիներ ալ, որոնք զիւրութեան էին առնուած թիւրք բանակի կողմէ:

Մեռնողներու մէջ Պէյրութի թուրք զինւորներ ևս գտնուեցան, որով տեղս ալ վախ կայ նորանոր դէպքերի ու խառնակութեան: Բայց եւրօպական զրահաւորներ միշտ կան այստեղ և անոնցմէ մին՝ ծովեղբրէն քոչի մը մըն հետո, փորձ կընէր և հարիւրէ աւելի թնդանօթ պարպեց:

Տեղս քէօիֆ կը հաւաքուի, թէրևս Տիւրքիների վրայ նոր յարձակում գործելու համար: Իւրաքանչիւր պէտէլ 80 օսմ. ոսկի է, բայց դարձեալ ոչ ոք չը համարձակիր պէտէլ լինել:

ԹՈՒՐԻԹԻՈՅ ՆԵՐԿԱՅ ԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ.

Կրկնէի ապստամբութիւնը կը շարունակուի յաղթական կերպով: Դուր յաջորդաբար զիջումներ ըրաւ, ընդհանուր ներքու խոտուցաւ. Երեստոնեայ կառավարիչ նշանակեց, կղզիին ընդհանուր ժողովն ի նիստ նշուից, Հալէբայի դաշնորդ կրիտացիներուն ի նպատակ քարեփոխութիւններով գործադրելու յանձնառու եղաւ եւ իր կողմէ զինադադար ըրաւ: Վեց պետութիւնները, որոնք կը հետեւին ամէն գնով իրերու նախկին դրութիւնը անփոփոխ պահպանելու քաղաքականութեան, զոհ եղան Դրան գիշուներէն եւ կրիտացիներուն խորհուրդ տուին բաւականապէս իրենց տրուած առանձնաշնորհումներով. բայց յաղթական կրիտացիները կը պահանջեն ընդարձակ իրաւաւորութիւն եւ տնտեսական անկախութիւն. նիստուած իրական երաշխաւորութիւններու վրայ. հակառակ պարագային կուգն կղզիին միացումը Յունաստանի հետ: Այս կերպով Կրեթէի ապստամբական շարժումը կը գտնուի իր ամենափայլուն շրջանին մէջ. արհամարհելով վեց մեծ պետութիւններու ստոր եւ տմարդի միջամտութիւնը, եւ օրէ օր Կրեթէի խնդիրը կընայ ստանալ նոր եւ անակնկալ քաղաքականութիւններ:

Մակեդոնիոյ մէջ կը շարունակուին ապստամբական մասնակի շարժումներ եւ փոքրիկ ընդհարումներ, որոնք կընան հետգիտէ ընդարձակ ծաւալ եւ նշանակութիւն տալու: Զրոյց կայ թէ Պուլկարիա, Սերպիա եւ Մոնթենեգրո իրարու հետ դաշնոյ կը կապեն իողային ընդարձակման ծրագրով եւ թէ Ռուսիա այժմ անհաշտ աչօք շրջապատ Պալանան փոքր պետութիւններու այս նամակներուն...

Վանայ եւ շրջակայքի գէւղերն ալ բաւական ծանրակշիռ են աւելցնելու համար թուրքիոյ վիճակին նկատմամբ քաղաքական շրջանակներու մէջ տիրող յուզում ու ապստամբ: Ապստամբական խուլ շրջակայքի կուգան նաեւ Արաբիայէն. Հօրանի Տիւրքիները ալ այս անգամ աւելի ընդարձակ եւ լուրջ շարժումով մը կուգն վրէժն առնել անցեալ տարուան իրենց անյաջողութեան եւ թուրքերէ իրենց կրած ամենավայրագ հալածանքին:

Տնտեսական տագնապն անկարագրելի է. դժգոհութիւնն ընդհանուր է, բանակին մէջ, որքան պաշտօնականներուն մէջ, գաւառներուն մէջ, որքան մայրաքաղաքին մէջ: Մայրաքաղաքի թուրքներուն մէջ մանաւանդ դժգոհներու թիւը կըստուարանայ, որոնք սկսած են մտածել, թէ պէտք է քիչ մ'ալ թուրքիոյ ժակատագրին վրայ: Ամէն կողմէ կը գուշակուի թէ թուրքիոյ այս հոգեվարքի վիճակը շարունակուի այլ եւս եւ թէ վերջնական քայքայումն ալ շատ չուշանար:

ԶԵՅԹՈՒՆԻ ԳԱՅՄԱԳԱՍՈՒԹԻՒՆԸ.

Հեռագիրները հազորդում են, թէ Զէյթունի գայմազամ անուանված է Լուսիական քի է-ֆէնդի անուն մի Հոյն և Իզլէթ պէյ անուն թուրք մ'ալ նրան օգնական է նշանակված:

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և դրամ ու մանդատ ուղարկել հետեւեալ հասցեով. —

M. Beniard. — 22, Ormiston Road, Shepherd's Bush. London W. [Angleterre].

ՏՊԱՐԱՆ

«ՀԵՏԱԿ»-Ի.

ԼՕՆԴՕՆ.